

НЕЗАКОННА ТОРГІВЛЯ АНАТОМІЧНИМИ МАТЕРІАЛАМИ ЛЮДИНИ**ILLEGAL TRADE IN HUMAN ANATOMICAL MATERIALS**

**Березняк В.С., д.ю.н., с.н.с.,
завідувач кафедри кримінального права та кримінології
Дніпровський державний університет внутрішніх справ**

Стаття висвітлює незаконну торгівлю анатомічними матеріалами людини як складову сучасної суспільно небезпечної торгівлі людьми – поширеного кримінального бізнесу з мільярдними прибутками. У межах статті автор розглядає понятійний ряд незаконної торгівлі органами і тканинами: «торгівля людьми», «торгівля анатомічними матеріалами людини», «причини торгівлі людьми», «форми торгівлі людьми», «складові торгівлі людьми» (злочинна дія, засіб впливу, мета експлуатації), «склад злочину незаконної торгівлі анатомічними матеріалами». Автор складає перелік нормативно-правової бази, яка регламентує питання протидії торгівлі людьми, та аналізує найбільш вразливі категорії людей, які стають жертвами незаконної торгівлі людьми (зокрема, її трансплантаційної форми). Автор акцентує увагу на тому, що сьогодні в Україні до перелічених груп ризику додалась ще одна вразлива категорія – люди зі статусом внутрішньо переміщена особа. (далі – ВПО). В результаті аналізу джерел автор виявляє різні кримінально протиправні способи здійснення незаконної торгівлі анатомічними матеріалами людини. Велику увагу автор приділяє і тяжким наслідкам незаконної торгівлі анатомічними матеріалами, які завдають серйозної шкоди життю і здоров'ю людей (як для донорів, так і для реципієнтів): неналежному медичному догляду, несплаті обіцяної винагороди, використанню неякісних органів. Автор акцентує увагу на кілька дискусійних питань, які потребують законодавчого узгодження: законодавче визначення поняття «незаконна торгівля анатомічними матеріалами людини», створення нової статті, яка б регулювала питання незаконної торгівлі (купівлі і продажу) анатомічними матеріалами та незаконного обігу органів і тканин, та виокремлення ч. 4 ст. 143 КК України в самостійну статтю. Розв'язання цих дискусійних питань, на думку автора, і становить найближчі перспективи аналізу у сфері незаконної торгівлі анатомічними матеріалами.

Ключові слова: торгівля людьми, торгівля органами і тканинами, незаконна торгівля, трансплантація, анатомічні матеріали людини, склад злочину, причини і форми торгівлі людьми.

The article highlights the illegal trade in human anatomical materials as a component of modern socially dangerous human trafficking – a widespread criminal business with billions in profits. Within the scope of the article, the author examines the conceptual series of illegal trade in organs and tissues: "trafficking in human beings", "trafficking in human anatomical materials", "causes of human trafficking", "forms of human trafficking", "components of human trafficking" (criminal act, means of influence, purpose exploitation), "a component of the crime of illegal trade in anatomical materials". The author compiles a list of the legal framework that regulates the issue of combating human trafficking, and analyzes the most vulnerable categories of people who become victims of illegal human trafficking (in particular, its transplant form). The author draws attention to the fact that today in Ukraine another vulnerable category has been added to the listed risk groups – people with the status of IDPs. As a result of the analysis of the sources, the author reveals various criminal methods of illegal trade in human anatomical materials. The author also pays great attention to the serious consequences of illegal trade in anatomical materials, which cause serious damage to people's lives and health (both for donors and recipients): improper medical care, non-payment of the promised remuneration, use of low-quality organs. The author also identifies several debatable issues that require legislative coordination: the legislative definition of the concept of "illegal trade in human anatomical materials", the creation of a new article that would regulate the issue of illegal trade (buying and selling) of anatomical materials and the illegal circulation of organs and tissues, and the separation of 4 Art. 143 of the Criminal Code of Ukraine into a separate article. The resolution of these debatable issues, in the opinion of the author, constitutes the nearest prospects of analysis in the field of illegal trade in anatomical materials.

Key words: human trafficking, organ and tissue trafficking, illegal trade, transplantation, human anatomical materials, composition of the crime, causes and forms of human trafficking.

Постановка проблеми. Незаконна торгівля анатомічними матеріалами людини – складова торгівлі людьми, яку сьогодні називають «контрабандою людей», «трафікінгом», «работоргівлею», «білим рабством» чи «чорною торгівлею» – кримінальним бізнесом, мільярдні прибутки від якого трохі поступаються (а інколи і перевищують) лише надходженням від торгівлі зброєю чи торгівлі наркотиками (у листопаді 2000 року Комісією з прав людини ООН торгівля людьми визнана однією із сучасних форм рабства). Торгівля людьми порушує права людини та норми міжнародного права і Конституції України. Російська збройна агресія проти України, зростання кількості вбитих, поранених і зниклих безвісті, евакуація населення із зони бойових дій, насильницька депортація людей до росії, збільшення внутрішньо переміщених осіб, дестабілізація економіки, збільшення тіньової частини економіки, стан соціальної нерівності суспільства, високий рівень безробіття і зuboжіння, відсутність постійної роботи, низький поріг заробітних плат, стипендій, пенсій та інших соціальних виплат, вимушені пошуки роботи за кордоном, інфляція і постійне зростання цін, проблеми в медичній галузі, законодавчі прогалини (наприклад, і досі відсутня кримінальна відповідальність за торгівлю власними анатомічними матеріалами), недостатнє фінансове забезпечення трансплантаційних проєктів та інші фактори створюють сприятливі умови для розповсюдження і погіршення процесів, пов'язаних з торгівлею людьми (і зокрема торгівлею органами і тканинами). Моніторинг цих процесів виявляє

щорічне зростання обсягів торгівлі людьми (за останній рік жертвами такої торгівлі стало понад 900 тисяч людей в усьому світі) [1, с. 8; 2; 3, с. 9–10]. Відповідно зростає і рівень суспільної небезпеки злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми. З огляду на це необхідно якомога ретельніше досліджувати різні форми торгівлі людьми (зокрема, трансплантаційну форму).

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Різні аспекти торгівлі людьми вивчали Е. Мручковська, Н. Пахом'юк, О. Кочерга, Н. Гусак, І. Романова, І. Дюміна, В. Касьяненко, О. Татаренкова, А. Топчій, І. Буреш, Т. Возна, Н. Лукач, І. Службський, Ю. Нагачевська та інші науковці. Питання запобігання експлуатації дітей (зокрема, комерційній та сексуальній) в рамках положень міжнародного та національного законодавства досліджували К. Левченко, О. Удалова, І. Трубавіна, Л. Ковальчук та інші. Однак аналіз трансплантаційної форми торгівлі людьми має здебільшого фрагментарний характер. Виокремимо наукові розвідки і публікації щодо незаконної торгівлі анатомічними матеріалами людини С. Гринчака, Л. Дорош, О. Ілляшка, А. Мусієнка, Г. Чеботарьової.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити понятійний ряд незаконної торгівлі анатомічними матеріалами людини як складової торгівлі людьми.

Виклад основного матеріалу. Незаконна торгівля анатомічними матеріалами людини – складова торгівлі людьми – кримінальний суспільно небезпечний бізнес, розповсюджений по всьому світу [1, с. 8].

Сучасна торгівля людьми набула *різних форм*. Людей викрадають для того, щоб використовувати їх для примусової праці (робіт на шкідливих підприємствах, робіт у сільських господарствах, хатніх робіт, робіт у сфері розваг тощо) чи у збройних конфліктах, зробити їх заручниками боргової кабали, втягнути в діяльність злочинних угруповань (наприклад, дітей використовують для жебракування, наркокур'єрства, пакування наркотиків, сексуальних послуг тощо), експлуатувати для сексуальних послуг і порно індустрії (які набувають масштабного поширення внаслідок розвитку інформаційних технологій), схилити до примусового шлюбу чи примусової вагітності, здійснити незаконне всиновлення з метою наживи, провести досліди над ними без їхньої згоди, а також використовувати їх для вилучення потрібних анатомічних матеріалів (в Україні предметом незаконної торгівлі найчастіше є органи зору, серце, легені, нирки, печінка та інші) [1; 4; 5; 6; 7; 8]. Список форм сучасної торгівлі людьми невичерпний.

До найбільш уразливих категорій відносять: безробітних, незаміжніх жінок, самотніх матерів, дітей-сиріт, дітей вулиці, дітей з багатодітних і неблагополучних родин, не зареєстрованих при народженні дітей, дітей з установ інтернатного типу, дітей, чії батьки працюють за кордоном, дітей, які пропускають уроки в школі, дітей, які тікають з дому, мігрантів (особливо нелегальних – без статусу і громадянства), ув'язнених чи звільнених з тюрем, осіб у складному (кризовому) матеріальному стані, осіб з інвалідністю, осіб з психічними відхиленнями, жертв насилля, літніх людей, зниклих безвісти, осіб у розшуку, людей, які в минулому вже ставали жертвами торгівлі людьми, тощо [1; 9; 10; 11].

Сьогодні в Україні до перелічених груп ризику додалась ще одна вразлива категорія – люди зі статусом ВПО. Відповідно до даних Міністерства соціальної політики України та Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, в Україні на кінець травня 2024 року статус внутрішньо переміщених осіб мають 4,6 млн людей (при цьому, виплати отримують лише 1,5 млн людей зі статусом ВПО) [12]. Більшість цих людей має проблеми з влаштуванням на роботу, пошуком житла, налагодженням побуту, фінансовим забезпеченням тощо, через що вимушено погоджуються на сумнівні пропозиції осіб, що займаються вербуванням. До того ж, люди зі статусом ВПО часто шукають притулку в інших країнах, що теж наражає їх на ризики стати жертвами торговців людьми.

Торгівля людьми складається з трьох компонентів [1]:

1) будь-яка *кримінально протиправна дія* (при вербуванні людини, її викраденні, переміщенні, переховуванні, передачі чи одержанні, позбавленні документів, купівлі чи продажу, експлуатації, утримуванні в рабстві (закріпаченні), прищеплюванні наркотичної залежності, даруванні чи обміні, наданні в користування, погашенні боргу, передачі у спадщину, будь-яких інших незаконних угодах щодо людини);

2) будь-який *засіб впливу* (обман, шахрайство, шантаж, погрози, примус, приниження, уразливий стан, матеріальна чи інша залежність, підкуп, фізичне і психологічне насильство, різні форми катування, психотропний вплив, зловживання довірою, перевищення службових повноважень, позбавлення чи обмеження волі, позбавлення житла, їжі, одягу, коштів, виснаження голодом тощо);

3) будь-яка *мета експлуатації* (трудова, жебрацька, військова, сексуальна, наркокур'єрська, боргова та інші, в тому числі і трансплантаційна).

Нормативна база міжнародних документів, що містять визначення понять, пов'язаних з торгівлею людьми, регулюють питання протидії торгівлі людьми та є чинними в Україні, включає:

– Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 (яка набула чинності в Україні 21.05.2004);

– Додатки до Конвенції ООН: Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї (Палермський протокол); Про-

токол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрю;

– Стамбульську Декларацію з протидії контрабанді, незаконній торгівлі органами людини, трансплантаційного туризму, ухвалену 2008;

– Глобальний план дій ООН з боротьби з торгівлею людьми, ухвалений 2009;

– Конвенцію Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (ратифікація в Україні відбулась 21.09.2010);

– Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (ратифікація в Україні відбулась 20.06.2012);

– Конвенцію МОП № 182 «Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці» (ратифікація в Україні відбулась 05.10.2000);

– Конвенцію МОП № 29 «Про примусову чи обов'язкову працю» (ратифікація в Україні відбулась 10.08.1956).

Нормативно-правова база України, що регулює питання протидії торгівлі людьми, складається з:

– Конституції України;

– Закону України від 20.09.2011 «Про протидію торгівлі людьми»;

– Постанови КабМіну України від 18.01.2012 № 29 «Про національного координатора у сфері протидії торгівлі людьми»;

– Постанови КабМіну України від 22.08.2012 № 783 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми»;

– Кримінального кодексу України та інших нормативно-правових актів.

Базовим, найбільш повним і міжнародно узгодженим визначенням поняття «торгівля людьми» вважається формулювання, надане в статті 3(а) Палермського протоколу: *діяння, що здійснюють з метою експлуатувати людину* (що можуть включати: вербування, перевезення, передавання, одержання, приховування, утримування, викрадання людини із застосуванням до неї примушування, загроз, сили, обману, шахрайства, уразливості, шантажу, зловживань владою, підкупу чи викупу та інших засобів впливу) [13].

У національному законодавстві поняття торгівлі людьми визначається у статті 1 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» [14], у статті 149 Кримінального кодексу України [15] та інших нормативно-правових актах. Законодавець ще не надав визначення поняття «торгівля анатомічними матеріалами людини».

У Кримінальному кодексі України є різні статті, що висвітлюють різні аспекти незаконної торгівлі людьми [15]:

– ст. 143-1 «Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини»;

– ст. 143-4 «Незаконна торгівля органами або тканинами людини»;

– ст. 144 «Насильницьке донорство»;

– ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини»;

– ст. 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» (ця стаття має також примітку з визначенням поняття «експлуатація людини»);

– ст. 150 «Експлуатація дітей»;

– ст. 150-1 «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом»;

– ст. 301 «Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів»;

– ст. 303 «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією»;

– ст. 304 «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність»;

– ст. 332 «Незаконне переправлення осіб через державний кордон України» та інші.

Потрібно зазначити, що ст. 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» розташована в розділі 3, який висвітлює категорію кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи.

Відповідно до Палермського протоколу, для того, щоб визнати кримінальне правопорушення торгівлі чи експлуатації по відношенню до дитини, достатньо встановити два пункти: 1) злочинну дію (будь-яку одну з перелічених) і 2) мету цієї кримінально протиправної дії. При цьому, згода дитини, що стала жертвою торгівлі людьми, на експлуатацію не враховується, за умови використання будь-якого з перелічених засобів впливу (стаття 3(б) Палермського протоколу) [13].

З розвитком медичної галузі зростають і обсяги трансплантаційної діяльності. Попит на пересаджування анатомічних матеріалів великий. Але зростання попиту на такий сучасний метод лікування одночасно сприяє і поширенню незаконної торгівлі анатомічними матеріалами людини. На жаль, за висновком Європарламенту, Україна знаходиться на другому місці (після Молдови) за обсягами «чорного експорту» анатомічних органів [16].

Законодавства багатьох держав забороняють торгівлю анатомічними матеріалами людини, але попри цю заборону по всьому світу регулярно фіксують випадки незаконної торгівлі органами і тканинами. Для здійснення таких злочинів використовують різні кримінально протиправні способи:

- *підроблення документів*;
- *трансплантаційний туризм*, коли донорів вербують у бідних країнах, а вилучення органів здійснюють у країнах, які мають полегшені законодавчі норми щодо трансплантаційної діяльності (Туреччина, Індія, Філіппіни та інші) [2];

- *фіктивні шлюби*, коли з метою приховування незаконного пересаджування чи незаконної торгівлі органами потенційні реципієнти беруть фіктивні шлюби з майбутніми донорами, викликаючи новоспечених родичів за кордон [2];
- *фіктивні всиновлення* тощо.

Незаконна торгівля анатомічними матеріалами завдає серйозної шкоди життю і здоров'ю людей і призводить до тяжких наслідків (як для донорів, так і для реципієнтів). Через саму незаконність такої торгівлі і одні, і другі можуть стикнутися з такими проблемами:

- *неналежна медична допомога*: після операції з вилучення органу і подальшого пересаджування донори отримують або поверхневий догляд, або не отримують жодного догляду (часто їх виписують з лікарні за кілька годин після операції, що спричиняє тривалі проблеми зі здоров'ям чи навіть смерть);

- *несплата обіцяної винагороди*: донори часто не отримують грошей за відданий орган або отримують меншу суму;

- *використання неякісних органів*: контрабандисти органів і тканин можуть вилучати неякісні, інфіковані, непридатні для пересадки матеріали, що призводить до тяжких ускладнень, відторгнення пересаджених органів, погіршення стану реципієнтів чи їх смерті.

Деякі науковці пропонують доповнити українське законодавство новою статтею «Незаконний обіг органів і тканин» (на кшталт статей, де закріплено незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних препаратів, дисків для лазерних систем, небезпечної продукції чи фальсифікованих лікарських засобів). Інші науковці пропонують вилучити ч. 4 зі ст. 143 КК України, зробивши її окремою статтею. Це свідчить про те, що питань щодо незаконної торгівлі анатомічними матеріалами ще багато, і на наукову спільноту ще чекає багато досліджень у напрямку некомерціалізації органів і тканин. Людське тіло та його частини не мають бути предметом незаконної торгівлі, незаконної винагороди, незаконного обміну чи незаконного збагачення.

Висновок. Отже, незаконна торгівля анатомічними матеріалами людини є складовою торгівлі людьми. Сучасна торгівля людьми спричинена багатьма факторами та набула різних форм. Жертвами торгівлі людьми (зокрема трансплантаційної її форми) стають найбільш уразливі категорії громадян (до яких сьогодні відносять і людей зі статусом ВПО).

Правопорушники, які беруть участь в незаконній торгівлі анатомічними матеріалами, вдаються до використання різних кримінально протиправних способів: підроблення документів, трансплантаційного туризму, заключення фіктивних шлюбів і фіктивних всиновлень.

Незаконна торгівля анатомічними матеріалами (як і будь-який інший злочин) має три компоненти: кримінально протиправну дію, засіб впливу та мету експлуатації. На сьогоднішній день є також і чітке визначення всіх елементів такого складу кримінального правопорушення.

Україна має системну нормативно-правову базу для регулювання питань з протидії торгівлі людьми. Є кілька дискусійних питань, які потребують законодавчого узгодження: законодавче визначення поняття «незаконна торгівля анатомічними матеріалами людини», створення нової статті, яка б регулювала питання незаконної торгівлі (купівлі і продажу) анатомічними матеріалами та незаконного обігу органів і тканин, та виокремлення ч. 4 ст. 143 КК України в самостійну статтю. Розв'язання цих дискусійних питань і становить найближчі перспективи аналізу у сфері незаконної торгівлі анатомічними матеріалами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Протидія торгівлі людьми в Україні: навчально-методичний посібник до спецкурсу / Автори-упорядники: Е. Мручковська, Н. Пахом'юк, О. Кочерга; за заг. ред. К. Левківського та ін. К.: ВАІТЕ, 2017. 88 с.
2. Лісіцина Ю.О., Василенко В.І. Детермінанти здійснення незаконної торгівлі анатомічними матеріалами людини. Проблеми правоохоронної діяльності. *Правова позиція*. 2021. № 3 (32). С. 53-57.
3. Ілляшенко О.В. Запобігання незаконній торгівлі органами і тканинами людини в Україні та інших європейських країнах (порівняльно-правове дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. 20 с.
4. Протидія торгівлі людьми: збірник нормативно-правових актів. К., 2016. 196 с.
5. Інформаційно-просвітницька робота з протидії торгівлі людьми: Метод. рекомендації. / Н. Гусак, І. Романова. К.: Києво-Могилянська академія, 2011. 159 с.
6. Програма підвищення кваліфікації службовців і спеціалістів місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, установ та організацій, що задіяні у механізмі перенаправлення постраждалих від торгівлі людьми: Навч.-метод. посіб. / І.Г. Дюміна, В.М. Касьяненко, О.В. Татаренкова. Донецьк. 98 с.
7. Протидія торгівлі людьми: Навч.-метод. посіб. / Н. Гусак та ін.; за ред. Т. Семигіна. К.: Києво-Могилянська академія, 2008. 166 с.
8. Топчій А. Нелегальна трудова міграція та торгівля людьми. Висвітлення проблеми у ЗМІ. К., 2008. 399 с.
9. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей: Навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, О.А. Удалова, І.М. Трубавіна та ін.; заг. ред. К.Б. Левченко, О.А. Удалової. К.: Міленіум, 2005. 210 с.
10. Протидія торгівлі дітьми та комерційній сексуальній експлуатації дітей: основні положення міжнародного та національного законодавства / Заг. ред. К.Б. Левченко. К., 2006. 48 с.
11. Ковальчук Л.Г. Соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі дітьми: Дис. ... канд. пед. наук. К.: ІПВ НАПН України, 2009. 255 с.
12. Дячкіна А. В Україні налічується 4,6 мільйона переселенців – Верещук, 13 червня 2024. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/06/13/715107/> (дата звернення: 09.10.2024).
13. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, ратифікований Законом України № 1433-IV (1433-15) від 04.02.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791#Text (дата звернення: 09.10.2024).
14. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text> (дата звернення: 09.10.2024).
15. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 09.10.2024).
16. Дорош Л.В. Незаконна торгівля органами або тканинами. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2011. Вип. 21. С. 99-111.